

PRILOG PROUČAVANJU PLETERNE SKULPTURE NA PODRUČJU POLUOTOKA PELJEŠCA

Veoma brojnoj i dekoracijom bogatoj pleternoj plastici poluotoka Pelješca nije dosad posvećivano dovoljno pažnje u stručnoj literaturi. Najljepši i najbolje sačuvani ulomci nalazili su mjesta u općim pregledima predromaničke umjetnosti na istočnoj obali Jadrana, ali pravog kataloškog pregleda nije dosad bilo. Nedavno je A. Dračevac objavio takav katalog,¹ ali samo za skulpturu pohranjenu u lapidariju u Stonu, koja uglavnom potječe s crkve Gospe od Lužina. Stoga je prvenstveni cilj ovoga rada kataloška obrada ostalih nalazišta pleterne plastike s poluotoka Pelješca, kao dio budućeg korpusa južnodalmatinske pleterne skulpture.

Gotovo sva dosad poznata pleterna skulptura s Pelješca koncentrirana je u Stonu, a preko polovice na Sv. Mihajlu. To se poklapa sa stanjem na terenu. Naime, na cijelom poluotoku, izvan Stonskog polja, poznate su samo dvije predromaničke crkvice: crkva sv. Petra u Trpnju koja je porušena, a nema tragova pleternoj plastici,² i crkva sv. Jurja nedaleko Janjine, kojoj je prvobitni oblik nepoznat zbog kasnije crkve koja je sjela na njezino mjesto, ali u čijim je ruševinama pronađeno desetak fragmenta pleterne skulpture.³ Tako ostaju dvije stonske crkve, obje bogate pleternom plastikom, Gospa od Lužina,⁴ kojoj također ne poznajemo izvorni oblik, i crkva sv. Mihajla.⁵ Crkvice sv. Martina u Stonu je datirana u 12. stoljeće⁶ te je, iako zadržava neke prijelazne predromaničko-romaničke karakteristike, ipak ranoromaničko zdanje pa na njoj ne treba ni očekivati pleterni namještaj.

¹ A. Dračevac, Pleterna skulptura u lapidariju u Stonu, VAHD, LXXV, Split 1981, 137—156 (dalje Pleterna skulptura).

² F. Glavina, Trpanjske crkve, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470—1970, Omiš 1970, 381—410.

³ N. Z. Bjelovučić, Ruševine crkvice Sv. Jurja u Janjini iz IX ili X vijeka, SHP, NS, II, 1—2, 1928, 118—122 (dalje Ruševine crkvice); isti, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb 1929.

⁴ F. Radić, Sredovječne crkve u Stonu, SHP, IV/2, 3—4, Knin 1898; A. Dračevac, Da li je već u IX st. postojala crkva Bogorodice u Lužinama kod Stona, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16 (dalje Prilozi), 1966, 165—197.

⁵ Lj. Karaman, Crkvice Sv. Mihajla kod Stona, VHAD, NS, XV, Zagreb 1928, (dalje Crkvice sv. Mihajla); F. Radić, o. c.

⁶ I. Fisković, Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu, Prilozi, 19, Split 1972, 15—40.

Zanimljivo je da i ranokršćanska sakralna arhitektura nije za sada poznata u unutrašnjosti Pelješa.⁷ Jedine su poznate crkve one iz Stonskog polja, što upućuje na bogatu kršćansku tradiciju ovoga grada. Od četiri starokršćanske crkve (Sv. Mandaljena na Gorici, Sv. Petar, Sv. Ivan, Sv. Stjepan), za tri se može tvrditi da su bile u uporabi u srednjem vijeku. U ruševinama Sv. Mandaljene na Gorici nađeno je za iskopavanja godine 1963. nekoliko ulomaka pleterne skulpture,⁸ isto kao i kod Sv. Ivana,⁹ dok je na crkvi sv. Petra uočljiva predromanička pregradnja svetišta.¹⁰

Dakle, pleterna plastika na poluotoku Pelješcu poznata nam je s triju predromaničkih crkava, od kojih čak za dvije nemamo prvotni oblik građevine i s dvije ranokršćanske crkve, od kojih je Sv. Mandaljena sigurno bila u uporabi u predromanici.

Prije nego damo kataloški pregled te skulpture moramo upozoriti na dva važna momenta. Ne možemo smatrati ovaj katalog konačnim, jer na poluotoku Pelješcu nisu praktički obavljena sustavna arheološka istraživanja, pa čak ni na Sv. Mihajlu, gdje se nalazi najveći dio peljeških pletera, te je logično pretpostaviti otkrivanje većeg broja spomenika kad se ta iskopavanja provedu. Drugo, za već poznate nalaze, koje su uglavnom prikupljali amateri a ne arheolozi, ne postoji nikakva dokumentacija, pa se nerijetko dešava da se jedan ulomak pletera pripisuje čas jednoj, čas drugoj crkvi,¹¹ što uvelike otežava analizu i datiranje cjelokupnog materijala.

I. PLETERNA SKULPTURA IZ CRKVE SV. JURJA NEDALEKO JANJINE

Crkvice sv. Jurja smjestila se na brežuljku Sućurađ između Janjine i Popove Luke, negdje na sredini poluotoka Pelješa. Ostaci kamenog ukrasa danas su jedino sačuvano svjedočanstvo o starosti prve porušene crkve na koju je sjela mlađa, danas također u ruševini. Pri iskopavanju, koje je vodio Bjelovučić¹² između dva rata, pronađeno je deset fragmenata pleterne skulpture koji su i objavljeni na više mjesta od istog autora.¹³ Kasnije su pronađena još četiri ulomka, tako da s crkvice imamo sačuvano ukupno 14 fragmenata pleterne plastike, koji se svi čuvaju u župnom uredu u Janjini.

1. Ulomak arhitrava kojem je sačuvan početni dio (sl. 1), duž. 55 cm, vis. 29 cm, deb. 10 cm. Sastoji se od dva spojiva komada, lijevi duž. 25 cm, a desni 30 cm. Vapnenac. Fragment je objavljen.¹⁴ Prednja ploha obrađe-

⁷ I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja, u: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 5, Split 1980, 213—256 (dalje O ranokršćanskim spomenicima).

⁸ A. Dračevac, *Pleterna skulptura*, 147, 151.

⁹ *Ibid.*, 152.

¹⁰ I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima, 226, sl. 20.

¹¹ U tu problematiku unio je više reda A. Dračevac, cf. *Pleterna skulptura*.

¹² N. Z. Bjelovučić, *Ruševine crkvice*, 118.

¹³ *Ibid.*; isti, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb 1929; isti, u: *Narodne starine*, X, 1931, 110—112.

¹⁴ Č. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 192; Lj. Karman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, sl. 109; N. Z. Bjelovučić, *Ruševine crkvice*, 118; M. Šeper, *Prilog datiranju starohrvatskih spomenika ple-*

na je u četiri dekorativne vrpce. U donje dvije vrpce protežu se troprute šiljate arkade povezane horizontalnom troprutnicom. Između lukova arkada izvedeni su tropruti trokutići, a između šiljaka luka i trokutića još po jedan manji trokutić. U trećoj vrpici teče natpis: + *INOMINE DOMINI EGO PET(RUS)*. Četvrti niz sadržava mesnate niske rakovice.

2. Ulomak zabata (sl. 2), duž. 25 cm, vis. na lijevom kraju 20 cm, a na desnom 25 cm, deb. 9 cm. Vapnenac; objavljen.¹⁵ Ukrašen se sastoji od dvije dekorativne vrpce troprutih šiljatih arkada u radijalnom poretku koje prate konfiguraciju zabata, a iznad drugog niza počinje i treća vrpca šiljatih arkada koja je ravna i prati rubnu liniju zabata, koja završava nizom mesnatih niskih rakovica.

3. Ulomak zabata s veoma otučenom ukrasnom površinom (sl. 3), duž. 35 cm, vis. 28 cm, duž. odlomljene dijagonale 38 cm, deb. 9,5 cm. Vapnenac; neobjavljen. Na ulomku je sačuvan niz mesnatih, niskih rakovica, a ispod njih vrpca troprutih šiljatih arkada povezanih horizontalnom troprutnicom. Između lukova arkada isklesani su tropruti trokutići. Ostala površina je otučena, ali se na dva mjesta na desnoj strani fragmenta naziru lukovi arkada, a uočljiv je i lučni raspored motiva kao na frag. br. 2, što uz sačuvani dio luka upućuje na to da je ulomak dio zabata.

4. Ulomak zabata (sl. 4), duž. 28 cm, vis. 13,5 cm, deb. 9 cm. Vapnenac; objavljen.¹⁶ Fragment je središnji dio zabata (crtež 1), čemu bi odgovarala njegova debljina i motiv šiljatih arkada koje su se sačuvale na rubu ulomka, a koje, kad se kamen postavi u pravilan položaj, imaju blagu lučnu zaobljenost. Središnji motiv je tropruti krug s križem proširenih krajeva u sredini, a između krakova se nalazi po jedan dvoplošni list.

5. Ulomak (sl. 5), duž. 15 cm, vis. 9,5 cm, deb. 10,5 cm. Vapnenac; neobjavljen. Ulomak je ispunjen motivom šiljate arkade povezane horizontalnom troprutnicom. Između lukova isklesan je tropruti trokutić.

6. Fragment trokutasta oblika (sl. 6), duž. 16 cm, vis. 22 cm, deb. 8,5 cm. Vapnenac; neobjavljen.¹⁷ Ulomak je oštećen s tri strane, a sačuvan je donji rubni dio i početak ukrašene plohe motivom prepleta šiljatih uzlova. Fragment je možda dio pluteja.

7. Kapitel (sl. 7), vis. 25 cm, opsega u gornjoj zoni 53, a u donjoj 60 cm. Vapnenac; objavljen.¹⁸ Donji dio košare izvučen je za nekoliko centimetara i sužava se prema dnu u kosom profilu. Ukrašen je nizom troprutih šiljatih lukova koji se međusobno dodiruju. U dnu lukova su izvedeni tropruti trokutići, kao i pri vrhu između lukova. Gornji dio košare dosta je oštećen, a sudeći prema preostalom dijelu, bio je oktogonalan. Na sačuvanom dijelu vidi se arkadni motiv savijen u profilu prema van, a iznad njega vjerojatno donji dio palmete (?).

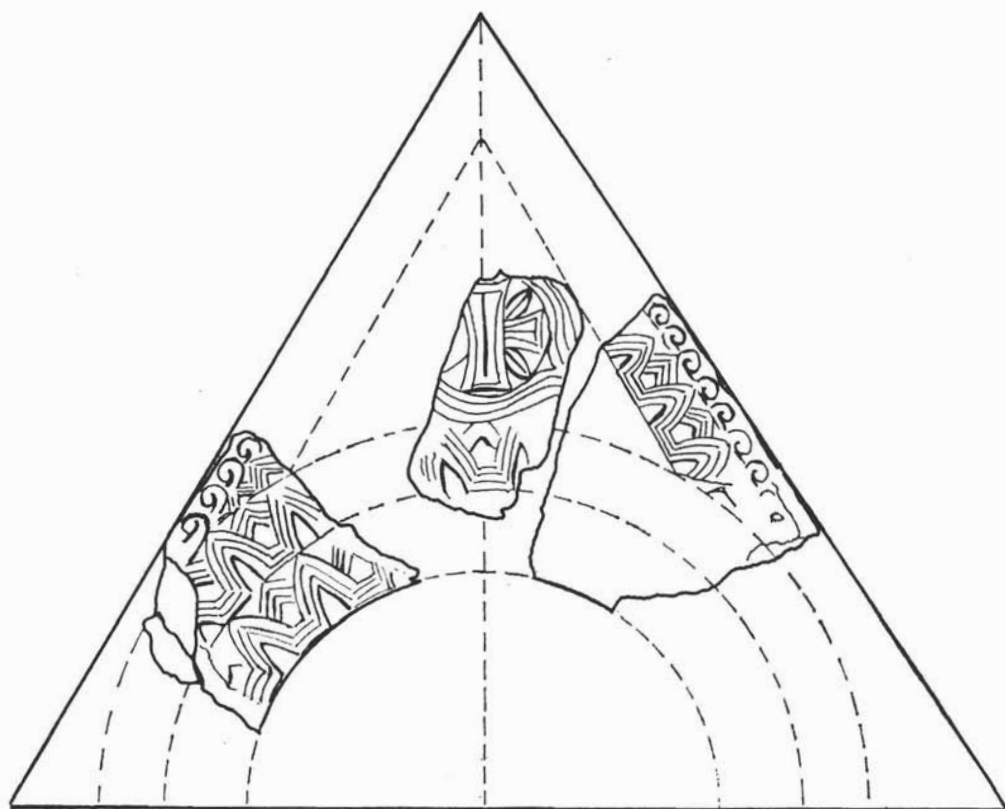
terne dekoracije, *Arheološki vestnik*, VI/1, Ljubljana 1955, 50—59; Lj. Karaman, Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti, *Anali HI JAZU* u Dubrovniku, VI—VII, 1957—59; Lj. Karaman, O porijeklu pregradnih zabata starohrvatskih crkava, *Peristil*, 3, 1960.

¹⁵ N. Z. Bjelovučić, Ruševine crkvice, sl. 3.

¹⁶ *Ibid.*, sl. 4.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.* sl. 3.

Crtež 1

8. Ulomak kamene grede (sl. 8), duž. 18 cm, vis. 9,5 cm, deb. 25 cm. Vapnenac; objavljen.¹⁹ Tropruta pletenica proteže se čitavom dužinom fragmenta.

9. Ulomak kamene grede (sl. 9), duž. 14 cm, vis. 9,5 cm, deb. 25 cm. Vapnenac; objavljen.²⁰ Jedino na ovom ulomku javlja se motiv pletenice sapletene u tri traka.

10. Fragment kamene grede (sl. 10), duž. 18 cm, vis. 8,5 cm, deb. 22 cm. Na donjoj plohi postoji četvrtasti utor dubine 2,5 cm. Vapnenac; objavljen.²¹ Na ulomku, koji je početni ili završni dio grede, teče jednostavna tropruta pletenica, uokvirena s tri očuvane strane rubnom letvicom.

11. Ulomak kamene grede (sl. 11), duž. 23 cm, vis. 9,5 cm, deb. 19 cm. Vapnenac; objavljen.²² Ulomak je odlomljen sa stražnje i jedne bočne strane, a sačuvan je početni ili završni dio grede kojom teče jednostavna tropruta pletenica, uokvirena s neoštećenih strana rubnom letvicom.

¹⁹ *Ibid.* sl. 4.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

12. Ulomak kamene grede (?) (sl. 12), kojoj je sačuvan samo jedan rubni dio. Duž. 26 cm, vis. 14 cm, deb. 8,5 i 20 cm. Vapnenac; objavljen.²³ Na fragmentu je sačuvan dio troprute vitice kojoj se završeci granaju u tri uska lista, a jedan se krak kružno savija. Tako nastali kružni motivi spojeni se međusobno horizontalnom dvoprutnicom. Između dva kružna oblika, u praznom prostoru, nalazi se tropruti trokutić.

13. Ulomak kamene grede (sl. 13), duž. 17 cm, vis. 15 cm, deb. 27 cm. Vapnenac; nije objavljen. Fragment je početni dio grede, što se vidi po motivu i jednostavnoj profilaciji s donje strane ulomka, gdje je sačuvan i utor kružnog oblika dubine 6,6 cm. Na ukrašenoj strani sačuvana je početna arkada grede, u kojoj je izveden profilirani križ, čiji se krakovi šire prema završecima. Između krakova križa isklesan je po jedan dvoplošni list.

14. Ulomak iste grede kao prethodni, ali koji se ne može s njim spojiti po fakturi (sl. 14). Duž. 19,5 cm, vis. 22 cm, deb. 34 cm. Na gornjoj površini je otvor kružnog oblika, promjera 14, a dubine 8 cm, vjerojatno iz sekundarne uporabe. Vapnenac; nije objavljen. Ukrašen je isti kao na prethodnom ulomku. Sačuvani su i počeci drugih dviju arkada koje su povezane horizontalnom troprutnicom. Između dva luka arkada, u praznom prostoru, isklesan je dvolatični cvijet.

II. PLETERNA SKULPTURA SA SV. MIHAJLA U STONU^{23a}

Crkvu sv. Mihajla u Stonu prvi je u stručnoj literaturi opisao Radić krajem prošlog stoljeća,²⁴ datiravši je u 8. stoljeće. Na istome mjestu opisuje nekoliko fragmenata pleterne skulpture koje je tamo našao, no bez fotografija. U opsežnom radu 1928. Lj. Karaman daje cjelokupnu analizu građevine, karakteristike njezina kamenog namještaja i analizu fresaka,²⁵ te na temelju svega datira crkvu u period vladavine zetskih kraljeva 1077—1150. godine. Karaman se još jednom osvrće na dataciju crkve nakon pronalaska nadvratnika s natpisom, te sužava vrijeme gradnje na period 1077—1081, za kralja Mihajla.²⁶ Nakon konzervatorskih zahvata na crkvi i freskama, C. Fisković u opsežnom članku²⁷ daje analizu fresaka, a I. Zdravković²⁸ precizne nacрте crkve. Kako vidimo, sačuvanost crkve i njezinih fresaka, pogotovu zbog prikaza kralja ktitora, odavno je privukla i još uvijek zaokuplja pažnju stručnjaka.²⁹ Otkriće grede s natpisom u kojemu

²³ *Ibid.*

^{23a} Kad je ovaj rad već bio predan u tisak, u toku godine 1983, svi fragmenti pleterne skulpture sa Sv. Mihajla preneseni su u lapidarij u Ston, osim onih koji su uzidani u crkvu (prozorski okviri i vrata), te ulomaka pod br. 7, 34—41, 47 koji se sad nalaze u crkvi.

²⁴ F. Radić, Sredovječne crkve u Stonu, *SHP*, IV/2, 3—4, Knin 1898.

²⁵ Lj. Karaman, Crkvice sv. Mihajla, 81—102.

²⁶ *Isti*, O vremenu gradnje Sv. Mihovila u Stonu, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, IX/3, 1960, 81—82 (dalje O vremenu gradnje).

²⁷ C. Fisković, Ranoromaničke freske u Stonu, *Prilozi*, 12, 1960, 33—49 (dalje Ranoromaničke freske).

²⁸ I. Zdravković, Nacrti predromaničke crkvice Sv. Mihajla u Stonu, *Prilozi*, 12, 1960, 25—32.

²⁹ Osim navedene, ostala literatura: N. Z. Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb 1929; M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka 9. do početka 15. veka, Beograd 1922; T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960.

se navodi ime *MIHAELUS* još je više povećalo zanimanje za crkvicu i njezino datiranje, te se čitanjem natpisa bavio niz znanstvenika. U svemu je tome, iako je Lj. Karaman dao opću analizu, pleterna skulptura ostala zanemarena, te je ovdje prvenstveni cilj dati pregled svih fragmenata. Pri analizi nužna je velika opreznost, jer je sigurno da ima određeni broj donesenih ulomaka s drugih lokaliteta,³⁰ o čemu ne postoji dokumentacija, pa pripisivanje tih ulomaka crkvi sv. Mihajla može dovesti do krivih zaključaka o dataciji spomenika.³¹

1. Okvir vrata uzidanih u zapadni zid crkve (sl. 15 a, b). Nadvratnik duž. 102 cm, vis. 11,5 cm, dovratnici duž. 14,5 cm, vis. lijevi 191, desni 190 cm, deb. 9,5 cm. Vapnenac. Okvir vrata nije originalan, već rekonstrukcija dopunjena naknadno izrađenim ulomcima, koji se mogu prepoznati po svjetlini kamena. Nadvratnik je ukrašen s prednje i donje strane (sl. 15 b) motivom troprute vitice kojoj se završeci granaju u tri lista, a jedan krak kružno završava zadebljalim okom. Tako nastali krugovi međusobno su spojeni horizontalnom tropruticom. U praznim prostorima između rubne letvice i dva kruga izvedeni su trokutići. Dovratnici su također ukrašeni troprutom viticom kojoj se završeci granaju u tri uska lista, a jedan krak kružno završava u virovitu rozetu. U slobodnim prostorima između rubne letvice, koja je ovdje ukrašena nizom izdubjenih trokutića, i dva kruga, isklesan je dvolist koji se otvara prema letvici.

2. Prozorski otvor na apsidi (sl. 16), sastoji se od praga na koji se naslanjaju dva doprozornika spojena trijumfalnim lukom. Prag je ukrašen središnjim motivom palmete, ispod koje iz dvije uvijene volute, koje su vjerojatno metamorfoza stiliziranog kantarosa, izlaze na svaku stranu po jedna tropruta vitica, kojoj se jedan krak kružno uvija u viroviti motiv. Slobodni prostori između dva kruga ispunjeni su listićima koji se volutasito uvijaju, a u svakom krugu izveden je i po jedan rakovičasti motiv. Doprozornici i luk dekorirani su s vanjske i bočne strane troprutom viticom, kojoj se jedan krak uvija formirajući krugove spojene međusobno horizontalnom tropruticom. Slobodni prostori između rubne letvice i krugova ispunjeni su trokutićima. Prostori između luka natprozornika i ravne grede ispunjeni su s obje strane prikazom euharistije, tj. motivom dviju ptica koje piju iz kaleža.

3. Prozorski okvir na sjevernom zidu crkve (sl. 17). Prag prozora je horizontalnom letvicom podijeljen u dva polja. Gornje, oštećeno, ukrašeno je središnjim motivom palmete, ispod nje izlazi na obje strane tropruta vitica, kojoj se jedan krak kružno završava, čineći tako po dva kružna oblika sa svake strane palmete. Slobodni prostori između krugova i rubne letvice ukrašeni su dvolistom koji se otvara prema letvici. Donje polje dekorirano je nizom oblikih troprutih arkada povezanih horizontalnom tropruticom. U arkadama su izvedeni trolisti, a između lukova arkada tropruti trokutići. Doprozornici i luk ukrašeni su s vanjske i bočne strane troprutom viticom identičnom kao na apsidalnom prozoru. U praznim prostorima između lukova i ravne grede natprozornika izvedena je s obje strane osmerolatična rozeta u troprutom krugu iz kojeg na dvije strane izlazi maslinova grančica i po jedan par voluta.

³⁰ Na to upozorava Dračević, Pleterna skulptura, 147, u bilj. 39.

³¹ Stoga napominjemo da se svi ulomci vode pod: »čuva se na Sv. Mihajlu«, a ne »potječe sa Sv. Mihajla«, dok se definitivno ne raščisti provenijencija svih ulomaka.

4. Prozorski okvir na južnom zidu crkve (sl. 18). Prozoru je lijeva strana potpuno nestala, dok se na desnom doprozorniku, i dijelu luka koji se sačuvao, vidi potpuno ista dekoracija kao na sjevernom prozoru. Prag je isti kao na apsidalnom prozoru, samo bez središnje palmete, namjesto koje je isklesan još jedan krug s virovitim motivom. Tako se na pragu proteže tropruta vitica, kojoj se jedan krak kružno uvija u viroviti motiv. U svakom krugu izvedena je i jedna rakovičasta volutica. U praznim prostorima između rubne letvice i krugova isklesani su listići koji se volutasto uvijaju.

5. Prozorska tranzena na južnom zidu (sl. 19)³² izduženog je oblika, a završava lukom. Sastoji se od četiri perforirana kruga. Okviri krugova i prozora su dvopruto riješeni.

6. Tranzena na sjevernom zidu crkve (sl. 20) istoga je oblika kao prethodna, osim što su krugovi perforirani sitnim kružićima, vjerojatno svrdlom. Središnja dva kruga su polomljena, a sama tranzena popucala na nekoliko mjesta.

7. Nadvratnik s natpisom *MIHAELUS . . .*, duž. 149 cm, vis. 17 cm, deb. 50 cm (sl. 21). Pronašao je Vlašić u sekundarnoj uporabi kao nadgrobnu ploču,³³ no ona je služila kao nadvratnik, sudeći po oblikovanju ukrasa koji je veoma čest upravo na nadvratnicima, debljini ploče i dva kružna utora na donjoj strani. Kompozicija se sastoji od tri jednostavno profilirana kruga s upisanim profiliranim križem proširenih krajeva. Između križeva teče s jedne i druge strane dvopruta pletenica, a poviše nje natpis. Ukrašen polje je, za razliku od većine ostalih fragmenata sa Sv. Mihajla, veoma loše i nepravilne izrade. Promjeri krugova nisu jednaki — lijevoga je 17 cm, srednjeg 15, a desnog 16 cm. Dužina lijeve pletenice je 41 cm, a desne 39. Natpis se nije uspjelo završiti u za to određenom polju, već se on produžuje i iza desnog križa, i to u tri reda.

U čitanju natpisa okušao se niz znanstvenika, čini se bez konačnog rješenja, a koje bi bilo veoma važno za dataciju crkve. Prvi je natpis pročitao njegov otkrivač Vlašić:³⁴ *MIHAELUS FORTITER SUPER GECO PACIFICO CUOMS ROMANO*, sa značenjem: Mihajlo hrabro nadvlada zloduha i primajući kršćansku vjeru izmirio se sa svim Rimljanima tj. pripadnicima rimske crkve. D. Popović natpis datira u godinu 425—450, što se mora *a priori* odbaciti, a natpis čita: *MIHAELUS FORTITER SUPER GRECO PACIFICO CUM S(O)CIO ROMANO*, tj. Mihajlo snažno nad Grkom izmirenim sa svojim rimskim drugom (bdije)³⁵. Lj. Karaman se također osvrće na natpis,³⁶ te identificirajući Mihajla s natpisa ovom prilikom sa zetskim kraljem Mihajlom, sužava svoju prvobitnu dataciju crkve na vrijeme njegove vladavine, tj. u godinu 1077—1081. C. Fisković³⁷ isto misli da se radi o kralju, a natpis, raščlanjujući Vlašićevo čitanje kriticama, čita: *MIHAELUS FORTITER SUPER GECO PACIFICO CUM OMNES ROMANOS*.

³² F. Radić, o. c.

³³ F. Vlašić, Bilješke uz tri stonska spomenika, *Prilozi*, 10, Split 1956, 95—99.

³⁴ *Ibid.*, 96.

³⁵ D. Popović, *Prilozi čitanja i razumevanja raznih starina*, Beograd 1957, 251—256.

³⁶ Lj. Karaman, O vremenu gradnje, 81—82.

³⁷ C. Fisković, Ranoromaničke freske, 34.

M. Vego se nekoliko puta suočavao s natpisom. U prvom tekstu³⁸ predlaže dva čitanja: *MIHAELUS FORTITER SUPER. E(PIS)CO(PO) PACIFICO NOMS (NOMINIS) ROMANO*, tj.: »Neka Mihajlo (Arkandel) hrabro štiti pokojnog biskupa imenom Romana«, ili »Neka Mihajlo (Arkandel) hrabro štiti pokojnog glavara (čuvara), biskupa imenom Romana«. U reviziji³⁹ daje još jedno, prošireno čitanje: */SANCTUS/ MIHAELUS FORTITER /CUSTODIAT/ /SEPULCHRUM/ SUPER GECO (GACHA) PACIFICO CUM OMNIBUS /ANGELIS ET ARCHANGELIS/ ROMANO* — »Neka Sv. Mihajlo hrabro čuva grob pokojnog poglavara Romana sa svim anđelima i arhanđelima«. Smatra da je *Mihaelus* arhanđel i da je ploča nadgrobna, te da nema veze s crkvom.

B. Gabričević daje jedno od najzanimljivijih tumačenja natpisa,⁴⁰ tvrdeći da je pisan u stihu, i to u dva dvanaesterca, odnosno akatalektička jamska trimetra. Natpis čita:

*ARHANGELUS MIHAEL FORTITER SUPER
SECO PACIFICOQUE OMNES ROMANOS*

s prijevodom: (Ja) Arhanđeo Mihovil hrabro odozgor siječem i donosim mir svima Romanima.

Skupivši dotad iznesena čitanja natpisa, J. Lučić provodi iscrpnu analizu svih,⁴¹ a ujedno daje i svoje tumačenje: *MIHAELUS FORTITER SUPER GECO(S) (GRECOS) PACIFICO(S) CU(M) OM(NE)S ROMANO(S)*, datirajući natpis u 11. stoljeće po epigrafskim osobinama.

J. Kovačević analizira njemu poznata čitanja (bez Lučićevog i Ostojićevog), te donosi svoje⁴²: *MI(C)HAELUS FORTITER (ET) SUPER REGO PACIFICO C(I)V(ITATES) OM(NE)S ROMANO(S)*, tj. Mihajlo snažno smiruje i vlada nad svim rimskim gradovima. Prema njemu je Mihajlo s natpisa zahumski knez Mihajlo Višević, a natpis datira u godinu 927.

Posljednji koji je dao svoje čitanje natpisa, I. Ostojić,⁴³ stavlja ga u vrijeme kneza Mihajla Viševića (910—930), a za tekst kaže da je epigramski distih koji se odnosi na kneževu pobjedu nad bizantinskim zapovjednikom Pacifikom: */PRINCEPS/ MIHAELUS FORTITER SUPER(AVIT) G(R)ECO PACIFICO CU(M) OM(INE)S ROMANO(S)* — Knez Mihajlo junački pobijedi Pacifika Grka i Romane.

Kao što vidimo čitanja se razlikuju u mnogim pojedinostima, no za nas je najvažnija identifikacija imena *Mihaelus*, jer bi mogla biti bitan faktor u datiranju same crkve i time njenog kamenog namještaja.

8—9. Dva ulomka arhitrava koji se ne mogu spojiti po frakturi (sl. 22), lijevi duž. 27 cm, vis. 24 cm, deb. 22 cm, desni duž. 29 cm, (ukrašena prednja ploha je duga 22 cm), vis. 11 cm, deb. 22 cm. Vapnenac. Na lijevoj

³⁸ M. Vego, Arheološko iskopavanje u Zavali, GZM, NS, XIV, Sarajevo 1959, 194. 195, bilj. 24.

³⁹ Isti, Ranosrednjovjekovni latinski natpis iz Stona, *Prilozi*, 13, 1961, 61—75.

⁴⁰ B. Gabričević, Novo čitanje natpisa iz Stona, VAHD, LX, 1958, Split 1963, 93—96.

⁴¹ J. Lučić, Marginalije uz novopronađeni natpis u Stonu, *Prilozi*, 14, 1962, 23—33.

⁴² J. Kovačević, Marginalije uz probleme arheologije i umjetnosti ranog srednjeg veka, (II), *Zbornik filozofskog fakulteta*, VIII, Beograd 1964, 113—123.

⁴³ I. Ostojić, O Mihajlovom natpisu u Stonu, *Prilozi*, 14, 1962, 34—39.

strani većeg ulomka vidi se ostatak troprutog kruga u kojem je bio profilirani križ s proširenim završecima, a od kojeg je ostao samo završetak desnog kraka. Preostali dio arhitrava je podijeljen u tri dekorativne zone, od kojih gornja i donja nose natpis, a srednjom teče tropruta pletenica sapletena u tri traka. Na drugom ulomku ostalo je samo gornje polje natpisa i naznaka trotračne pletenice, gde je fragment lomljen. Natpis je djelomice razriješio C. Fisković⁴⁴:

TEMPO(RE) RINBRAH MEP

10. Ulomak oštećen sa svih strana, tako da mu je vrlo teško odrediti funkciju (sl. 23), duž. 14 cm, vis. 26 cm, deb. 12 cm. Vapnenac. Ukrašen je na prednjoj i lijevoj bočnoj plohi, gdje je međutim veoma oljušten, ali se nazire tropruta pletenica sapletena u tri traka. Na prednjoj plohi vidi se ista takva pletenica koja je blago lučno zaobljena i odijeljena od drugog motiva tankom letvicom. Iznad pletenice se nazire maslinova grančica što izlazi iz jednog troprutog kruga od kojeg je sačuvan samo dio. Takav raspored ukrasa mogao bi upućivati na ciborij, ili, što je vjerojatnije, na luk prozora, jer je isti takav motiv očuvan na sjevernom i južnom prozoru crkve, osim što je na ovima umjesto pletenice izvedena tropruta vitica. Ulomak se čuva u crkvi.

11. Ulomak oštećen sa svih strana, ali bi se na osnovi ukrasa moglo pretpostaviti da je s iste cjeline kao i prethodni fragment (sl. 24). Vapnenac, duž. 22 cm, vis. 20 cm, deb. 8 cm. Na ulomku je dekoracija izvedena u dvije zone. Na gornjem dijelu vidi se niz troprutih osmica spojenih međusobno troprutnicom. Dvije zone dijeli letvica od izdubelih trokutića. Donja dekorativna vrpca izvedena je od troprute pletenice sapletene u tri traka, koja je lučno zakrivljena. Na praznom prostoru, koji je isklesan između ravno izvedene i zakrivljene trake, vidi se završetak nekog motiva, možda maslinove grančice. Ulomak se čuva u lapidariju pored crkve.

12—13. Dva ulomka kamene grede⁴⁵ (sl. 25 a, b), veći dužine 49 cm, vis. 10,5 cm, deb. 25 cm. Veći je ulomak oštećen s tri strane, a manji samo s bočnih. Vapnenac. Greda je dekorirana cijelom dužinom troprutom pletenicom sapletenom u četiri traka, a na dužim stranama uokvirena rubnom letvicom od izdubelih trokutića. Čuva se u crkvi.

14—17. Četiri ulomka koji se ne spajaju po frakturi, ali vjerojatno pripadaju istoj gredi (sl. 26). Vapnenac; dimenzije: a) 22 x 9 x 16, b) 22 x 9 x 13, c) nestao, d) 8 x 6 x 3 cm. Ulomak »a« je početni ili završni dio grede, budući da na bočnoj strani ima sačuvanu rubnu letvicu. Greda je dekorirana troprutom pletenicom s kuglicama (očima) u središtima krugova. Ulomci su uzidani u lapidarij pored crkve.

18. Kapitel (sl. 27), vis. 24 cm, promjera u gornjem dijelu 17 cm, a u donjem 12 cm. Uzidan je u lapidarij pored crkve. Vapnenac. Kapitel je oljušten sa svih strana tako da je teško pročitati dekoraciju. Na donjem dijelu vidi se tropruta obla arkada, te početak druge, a unutar luka jedan nepravilni dvoprutasti »S« motiv.

⁴⁴ C. Fisković, Ranoromaničke freske, 34.

⁴⁵ Pri obilasku lokaliteta i snimanju nije nam manji fragment bio dostupan, te ne donosimo njegove dimenzije. Fotografija Instituta za povijest umjetnosti CPZ u Zagrebu.

19—20. Dva ulomka pilastra koji se ne spajaju po frakturi (sl. 28). Dimenzije: a) duž. 12 cm, vis. 35 cm, deb. 13 cm, b) duž. 12 cm, vis. 11 cm, deb. 13 cm; vapnenac. Čuvaju se u lapidariju crkve. Pilastar je ukrašen na dvije susjedne strane, tj. na licu i lijevoj bočnoj strani. Licem se protežu dvije troprute valovnice koje, dodirujući se, formiraju niz krugova u čijim središtima su izvedeni križevi s proširenim završecima. Na križićima valovnica nalazi se horizontalna prutica. Između tih suženih dijelova valovnice i rubne letvice isklesani su naizmjenično dvolatični listići i ljiljani. Manji ulomak je prilično oštećen, no čini se da je on završni dio pilastra, jer mu jedan trak valovnice završava u voluticu, kojoj kao da je na oštećenom dijelu bila rubna letvica. Bočna strana pilastra dekorirana je nizom troprutih krugova u čijim se središtima križaju dvije troprute cik-cak vrpce formirajući rombove⁴⁶

21. Ulomak kamene grede (sl. 29), duž. 23 cm, vis. 19 cm, deb. 20 cm. Vapnenac; čuva se u crkvi. Ulomak je završni dio grede, odlomljen samo na jednoj bočnoj strani. Sačuvana je gornja rubna letvica od dva niza izdubelih trokuta. Bočna letvica je jednostavna. Na fragmentu je sačuvan završni dio troprute vitice, kojoj se jedan krak račva u trolisnu palmetu, a jedan kružno završava. Iz njega još izlazi šest pojedinačnih dvoplošnih listova u smjeru zavijanja, a u središtu kruga je šesterolatični cvijet. Slobodni prostor između rubne letvice i užeg dijela vitice ispunjava trolist.

22. Ulomak kamene grede (sl. 30), duž. 38 cm, vis. 13 cm, deb. 33 cm; vapnenac; čuva se u samostanu dumana trećoretkinja pored crkve. Fragment je oštećen sa svih strana, a i dekoracija je uglavnom oljuštena. Vidljiva je rubna letvica od izdubelih trokuta, a u glavnom polju ostaci troprute vitice.

23. Ulomak oštećen sa svih strana (sl. 31), duž. 15 cm, vis. 10,5 cm, deb. 31 cm; vapnenac. Na dekoriranom polju ostala su dva nasuprotna tropruta polukruga s kuglicom (?) u sredini. Nazire se horizontalna troprutnica kojom je svaki polukrug bio vezan s onim do njega formirajući niz arkadica (?). U središnjem prostoru izveden je četverolist.

24. Ulomak oštećen sa svih strana, a dekoracija je skoro u potpunosti oljuštena (sl. 32a). Duž. 15 cm, vis. 12 cm, deb. 6 cm; vapnenac. Nazire se jedna rubna letvica, i vjerojatno tropruta valovnica koja se križa tvoreći krugove (?). Izgleda da je dekoracija ista kao na ulomku br. 19. Fragment se čuva u samostanu pored crkve.

25. Ulomak (sl. 32b), duž. 10 cm, vis. 11 cm, deb. 6 cm. Vapnenac. Čuva se u samostanu pored crkve. Ulomak je odsječen s bočnih strana, dok su gornja i donja sačuvane. Motiv je dobro očuvan, a radi se o nasuprot postavljanim arkadicama povezanim horizontalnom troprutnicom. U šupljina arkadica izduben je po jedan trokut, a u središnjem prostoru izrađen je četverolist.

26. Ulomak (sl. 32c), duž. 11 cm, vis. 10 cm, deb. 8 cm. Čuva se u samostanu; vapnenac. Ulomak je oštećen sa svih strana pa mu je nemoguće odrediti funkciju. Prednja ploha je ispunjena košarastim cik-cak prepletom.

27. Ulomak (sl. 32d), duž. 9 cm, vis. 12 cm, deb. 11 cm. Čuva se u samostanu; vapnenac. Na ulomku je sačuvana rubna letvica od izdubelih tro-

⁴⁶ A. Dračevac, Pleterna skulptura, 147, sl. 17b.

kutića, i jedna virovita rozeta, kao kružni dio troprute vitice. Možda je ovaj fragment dio grede navedene pod br. 22.

28. Ulomak (sl. 33a), duž. 14 cm, vis. 14 cm, deb. 9 cm. Čuva se u samostanu; vapnenac. Ulomak je odlomljen s bočnih strana, dok su gornji i donji rubovi lučno zakrivljeni, što bi moglo ukazivati na pripadnost tranzeni. Ukrasna površina je podijeljena u dvije zone koje prate lučnu zakrivljenost. Ispod rubne letvice teče dvopruta pletenica. U donjem, nešto udubljenom polju, motiv se ne može odrediti zbog fragmentiranosti, a čini se da bi mogao biti dvoplošni listić.

29. Ulomak (sl. 33b), duž. 11 cm, vis. 10 cm, deb. 6 cm. Čuva se u samostanu. Vapnenac. Sačuvan ulomak je ugaoni dio neke grede koja je bila ukrašena troprutom viticom, od koje je ostao samo malen tropruti kružni dio.

30. Ulomak s prikazom ljudskog lica (sl. 33c), duž. 12 cm, vis. 12 cm, deb. 8 cm. Čuva se u samostanu. Vapnenac. Na ulomku je ostala gotovo čitava ljudska glava s urezanim očima i obrvama, dok dvije izdubene rupe predstavljaju zjenice. Usta su naznačena vodoravnom urezanom crtom, a nos je oštećen; čini se da je bio profiliran. Po ostatku pozadine iza uha vidi se da je cijela glava bila plastično izdignuta od pozadine, a figuralni elementi onda urezani u plohu lica. Uši su izvedene plastično, a kosa shematizirana u vidu izdubelih trokutića. Možda čak predstavlja nekakvu kapu ili krunu (?).

31. Ulomak (sl. 34), duž. 20 cm, vis. 14 cm, deb. 30 cm. Čuva se u samostanu. Vapnenac. Ulomak je oštećen sa svih strana, te ga je nemoguće atribuirati. Ukrasna površina je djelomično oljuštena, a na preostalom dijelu vidi se košarasti cik-cak preplet.

32. Ulomak (sl. 35), duž. 20 cm, vis. 14 cm, kojemu se prednja, ukrašena ploha diže u kosom profilu, tako da je debljina fragmenta u donjem dijelu 19, a u gornjem 29 cm. Čuva se u crkvi. Vapnenac. Dekorirana ploha ispunjena je šiljatim arkadama od kojih je sačuvana jedna, te počeci dviju drugih. Arkade su povezane horizontalnom troprutom pruticom. Između lukova arkada upisani su tropruti trokutići, a između trokutića i luka jedan rombični motiv. Ulomak bi mogao biti dio imposta (?).

33. Ulomak (sl. 36), s identičnom dekoracijom kao prethodni. Mogao bi biti dio istog (?). Dimenzije: duž. 15 cm, vis. 5 cm, deb. 10 cm. Čuva se u crkvi. Vapnenac.

34. Fragment pluteja⁴⁷ (sl. 37), duž. 57 cm, vis. 45 cm, deb. 13 cm. Vapnenac. Čuva se u lapidariju. Središnje polje podijeljeno je u tri vertikalne zone dvjema okomitim letvicama od izdubelih trokutića. Središnja zona je ukrašena prepletom troprutih dijagonala, s kuglicama u tako formiranim rombičnim poljima. Lateralne zone, kao i donja horizontalna zona, ukrašene se dvjema troprutim cik-cak vrpcama, koje se presijecaju formirajući rombove i peregaste uzlove.

35. Fragment pluteja⁴⁸ (sl. 38), duž. 59 cm, vis. 40 cm, deb. 16 cm. Vapnenac. Čuva se u lapidariju. Kompozicija motiva na ovom pluteju identična je kao na prethodnom, s tim da su ovdje sve tri zone ukrašene istim motivom. Obrubne letvice su jednostavno profilirane.

⁴⁷ N. Z. Bjelovučić, o. c., sl. 32.

⁴⁸ *Ibid.*

36—37. Dva ulomka pluteja koji se ne mogu spojiti po frakturi (sl. 39). Dimenzije: veći ulomak — duž. 50 cm, vis. 38 cm, deb. 13 cm (taj ulomak je polomljen u dva dijela koji su opet spojeni); manji ulomak⁴⁹ — duž. 19 cm, vis. 20 cm, deb. 8 cm. Vapnenac. Središnje polje uvučeno je za oko 2 cm, a dekoracija prilično otučena, međutim identična je kao na slijeđućem pluteju, koji je potpuno očuvan. Obrubno polje, širine 19 cm, uokvireno je izdubenim trokutićima. Dekorirano je s po dva nasuprot postavljena, u zrcalnoj simetriji, niza zaobljenih arkada povezanih horizontalnom troprutnicom, koji se međusobno prepleću, a u tjemenu lukova se svaki nasuprotni par učvora. Na središnjem polju sačuvano je pero za uglavljivanje u pilastar.

38. Plutej (sl. 40), duž. 42 cm, vis. 91 cm, deb. 13 cm. Vapnenac. Plutej je gotovo potpuno sačuvan, osim lijeve strane obrubnog polja, koje se, međutim, može rekonstruirati, jer je s gornje strane to polje ostalo čitavo (širina 17 cm). Uokvireno je izdubenim trokutićima, a ukrašeno nizom troprutih krugova, međusobno zauzanih, i s nasuprotnih strana po jednim nizom zaobljenih arkada povezanih horizontalnom troprutnicom. Svaki nasuprotni par lukova je spojen čvorom u središtu kruga. Središnje polje uvučeno je oko 2 cm. Iz jednostavne rubne letvice izlaze uzlovi kojih jedan krak završava ljljanom (trollistom), a drugi se izvija u troprutu viticu »S« oblika, zatvarajući u krugovima virovite rozete. Vitice se učvora u pet uzlova po okomitoj osi pluteja, a sa svake strane te osi formiraju se dva niza s po pet virovitih rozeta, što čini kompoziciju veoma rasokošnom. Na desnoj je strani sačuvano pero kojim se plutej uglavljuje u pilastar.

39—40. Dva ulomka pilastra koji se ne spajaju po frakturi (sl. 41 a, b). Dimenzije: a) duž. 26 cm, vis. 56 cm, deb. 13 cm; b) duž. 26 cm, vis. 25 cm, deb. 13 cm. Vapnenac. Veći fragment se čuva u lapidariju, a manji u crkvi. Sačuvan je utor u koji je ulazilo pero pluteja pod br. 38. Dekoracija se sastoji od niza troprutih krugova, koji se međusobno isprepleću i učvora u središtima. Tako se u svakom krugu dobiva četiri prazna prostora, koji su ispunjeni dvolistom. Iz svakog kruga izlaze još dva nasuprotna uzla koji završavaju u jednostavno profiliranoj rubnoj letvici.

41. Nadvratnik⁵⁰ (sl. 42), duž. 80 cm, vis. 20 cm. Prednja, ukrašena ploha izvedena je u kosom profilu, tako da je debljina na donjem rubu ukrasne plohe 46, a na gornjem 59 cm. Na donjoj plohi sačuvana su dva kružna utora promjera oko 9 cm. Vapnenac. Čuva se u lapidariju. Prednja ploha je uokvirena sa svih strana izdubenim trokutićima, a s gornje strane s dva niza koji su postavljeni pod tupim kutem. Središnjim poljem razvija se tropruta vitica koja zatvara četiri tropruta kruga; u njihovim se središtima nalazi dvopruti trokutić, a okolo je raspoređeno nekoliko dvolistnih listića. Slobodni prostori između rubne letvice i vitice ispunjeni su dvolistima i trokutićima. U krajnjem lijevom krugu, tropruta vitica završava stiliziranom ptičjom glavom s okom u sredini i trokutićem na glavi koji vjerojatno simbolizira krunu. Ptica »kljuca« grozd koji je najvjerojatnije simboliziran trokutom u sredini kruga. U donjem desnom uglu vitica također završava stiliziranom ptičjom glavom s okom i kljunom, koja također »kljuca« grozd, koji je sasvim shematizirano izveden.

⁴⁹ Manji ulomak je nestao.

⁵⁰ C. Truhelka, o. c., sl. 133; N. Z. Bjelovučić, o. c., sl. 33.

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 3

Sl. 4

Sl. 5

Sl. 6

Sl. 7

Sl. 8

Sl. 9

Sl. 10

Sl. 11

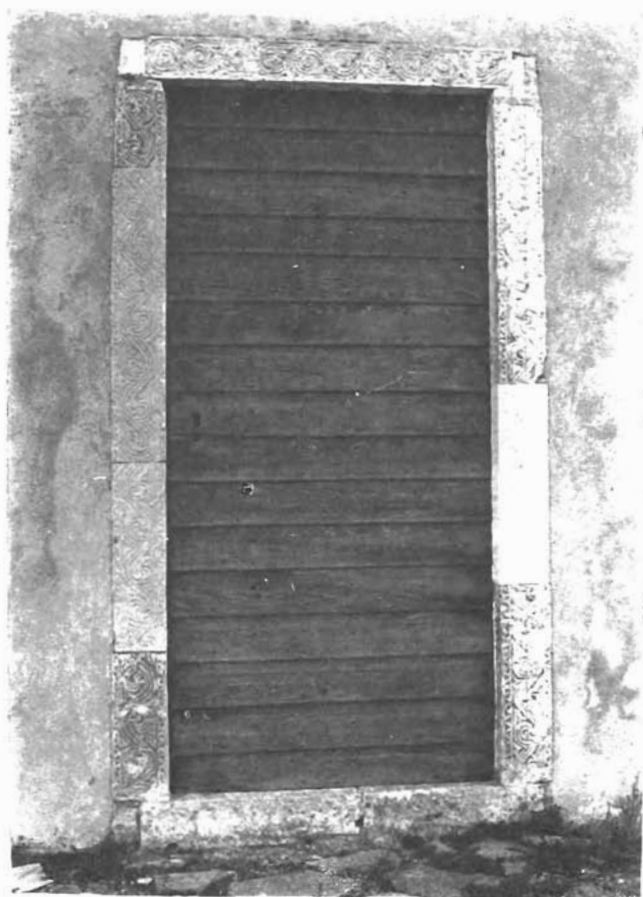
Sl. 12

Sl. 13

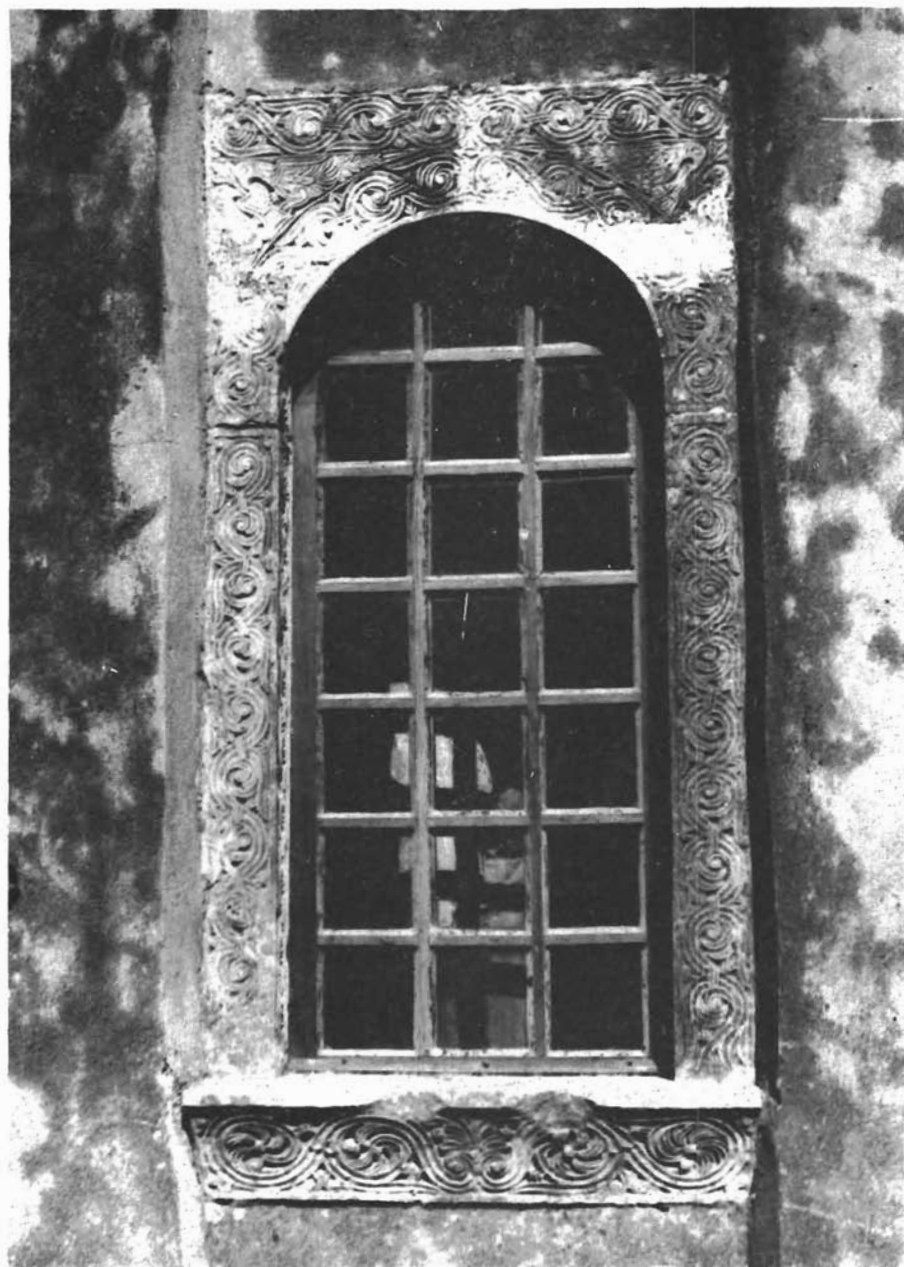
Sl. 14

Sl. 15 a

Sl. 15 b

Sl. 16

Sl. 18

Sl. 19

Sl. 21

Sl. 22

Sl. 24

Sl. 23

Sl. 25 a

Sl. 25 b

a

b

c

d

Sl. 26

Sl. 27

Sl. 28

Sl. 29

Sl. 30

Sl. 31

a b c d

Sl. 32

a b c

Sl. 33

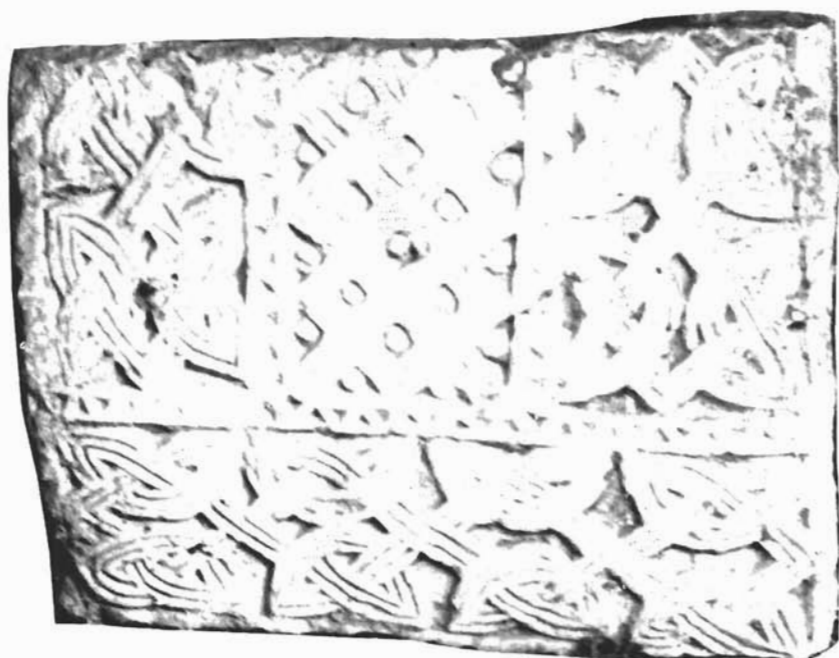
Sl. 34

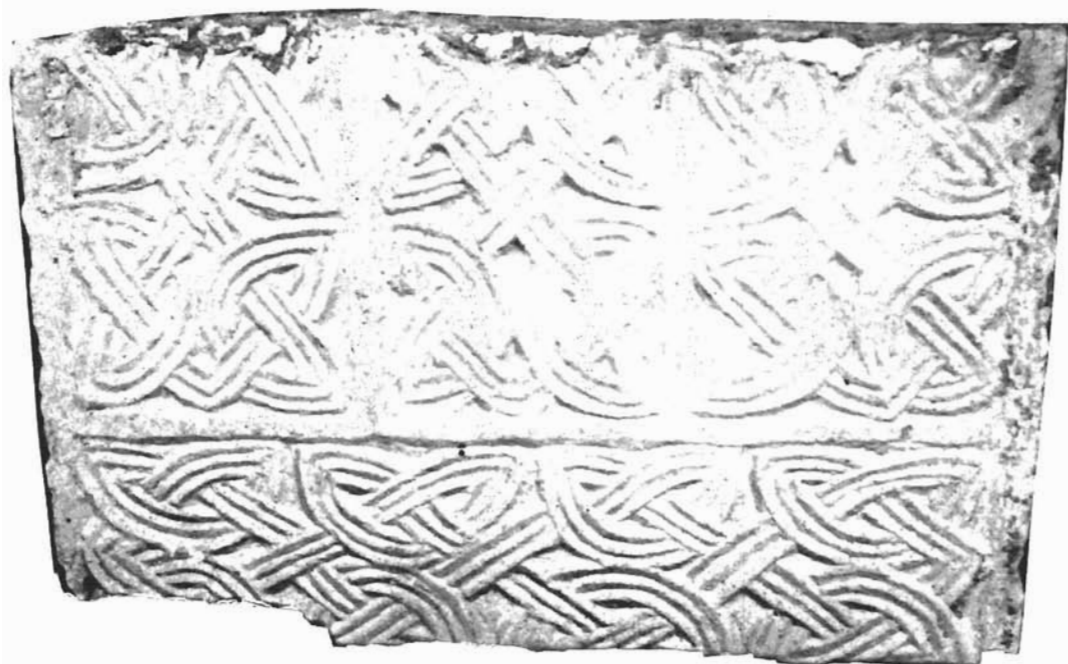
Sl. 35

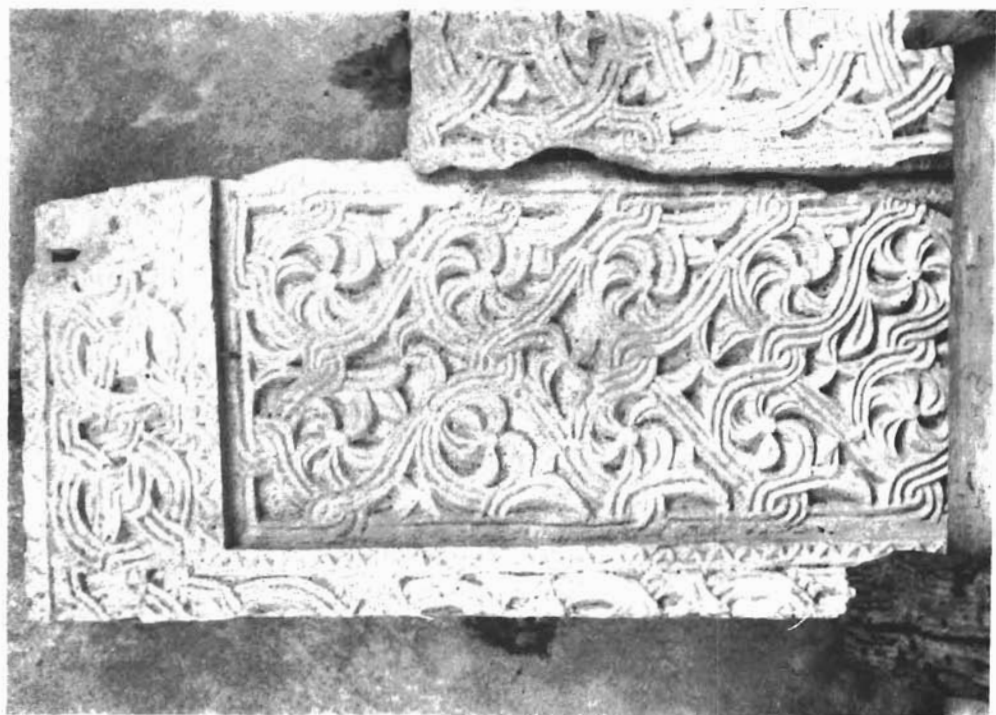
Sl. 36

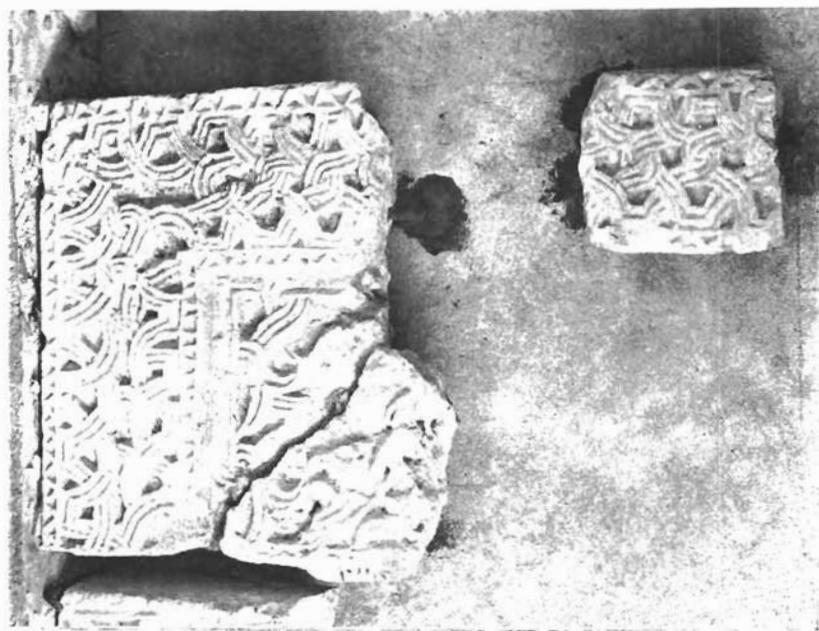
Sl. 37

Sl. 38

Sl. 40

Sl. 39

a

b

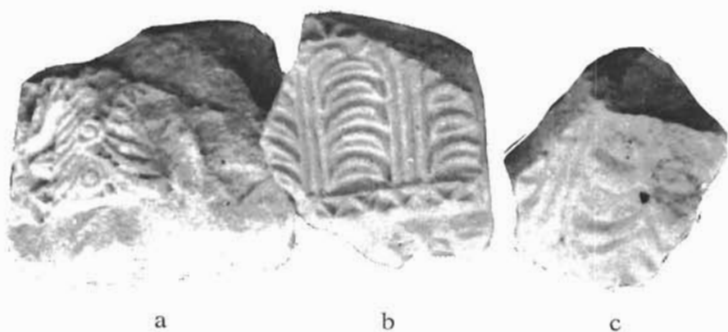
Sl. 41

Sl. 42

Sl. 43

Sl. 44

Sl. 45

a

b

Sl. 46

Sl. 47

Sl. 48

Sl. 49

Sl. 50

Sl. 51

Sl. 52

Sl. 53.

Sl. 54.

42—43. Dva ulomka istog dijela kamenog namještaja kojima je funkcija zbog fragmentiranosti teško određiva. Dimenzije: a) duž. 40 cm, vis. 49 cm, deb. 17 cm (sl. 43); b) duž. 14 cm, vis. 17 cm, deb. 13 cm (sl. 44b). Vapnenac. Ulomak je ukrašen s prednje i gornje, koso profilirane plohe. Gornja je ploha ukrašena nizom palmeta s troprutim stabalcima i dvo-plošnim listovima, a uokvirena je s donje i gornje strane izdubenim trokutićima, što se vidi na manjem ulomku. Kompozicija prednje plohe je riješena metopama, od kojih je svaka druga uvučena za 1 cm, i šira, a odijeljene su pojasom od izdubelih trokutića koje se volutno uvijaju u veću metopu. U prvoj je sačuvan profilirani križ s proširenim završecima. Druga i četvrta imaju istu dekoraciju, tri koncentrična kruga, od kojih vanjski ima niz izdubelih trokutića, što bi moglo simbolizirati sunce (?). Treća metopa ima dvoprutu viticu s kuglicama. Na manjem ulomku, s donje strane, očuvani su volutni završeci jedne metope.

44—45. Dva ulomka koji se zbog fragmentiranosti ne mogu atribuirati, a po dekoraciji je vidljivo da pripadaju istom sklopu. Ulomak br. 44 (sl. 44c) je dužine 13 cm, vis. 13 cm, deb. 11 cm. Vapnenac. Ulomak br. 45. (sl. 45),⁵¹ je sačuvao rubni pojas s izdubenim trokutićima, a na oba fragmenta su sačuvane palmete s troprutim stabalcima i jednostavnim listovima. Ulomak br. 44 se čuva u crkvi.

46. Ulomak (sl. 44a), duž. 20 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm, oštećen je sa svih strana, pa mu je nemoguće odrediti funkciju. Vapnenac. Čuva se u crkvi. Dekorirana površina je dosta otučena, a trokutasti oblik koji je ostao mogli bismo identificirati kao rep ptice zbog karakterističnih kuglica.

47. Ulomak arhitrava ili zabata⁵² (sl. 46 a, b), duž. 24 cm, vis. 30 cm, deb. 14 cm. Vapnenac. Čuva se u samostanu. Ulomak je obrađen s prednje i gornje, koso profilirane plohe. Na prednjoj strani protežu se dvije dekorativne zone. Donja je niz palmeta s troprutim stabalcima, koji ujedno čine arkade. Gornja zona sastoji se od niza profiliranih rakovica, kojima se volute koso izvijaju i prelaze na gornju plohu ulomka. Osim njih, na gornjoj plohi izrađena su dva pojasa s izdubenim trokutićima.

48. Ulomak (sl. 47), duž. 22 cm, vis. 12 cm, deb. 8 cm, možda donji dio pluteja (?). Vapnenac. Na fragmentu je očuvan motiv kojem vrhovi završavaju volutama. Na desnoj strani izgleda da je prikazana ptica od koje je ostalo tijelo i jedna noga. Vijugavi uski motiv između romba i ptice je jako oljušten, pa ga je teško identificirati.

49. Ulomak kamene grede (sl. 48a), duž. 35 cm, vis. 12,5 cm, kojoj je dekoracija skoro potpuno oljuštena. Na jednom kraju sačuvan je dio košarastog cik-cak prepleta. Vapnenac. Čuva se u crkvi.

50—53. Četiri ulomka tranzene⁵³ (sl. 48 c, e, f; 49c), vjerojatno iste kao i ulomak br. 28. Vapnenac. Na ulomcima su sačuvani tropruti obrubi kružnih otvora tranzene.

54. Ulomak (sl. 48b) je pripadao pilastru oltarne pregrade pod br. 39—40, a dekoracija se sastoji od čvora koji izlazi iz rubne letvice. Vapnenac.

⁵¹ Vidi bilj. 45.

⁵² N. Z. Bjelovučić, o. c., sl. 36.

⁵³ Vidi bilj. 45.

55. Ulomak (sl. 48d) kamene grede, vjerojatno one pod br. 12—13, radi identičnosti dekoracije.

56. Ugaoni fragment (sl. 49a), na kojem je sačuvana rakovica uokvirena rubnim letvicama s tri strane, a s četvrte četverolistom. Vapnenac.

57. Ulomak (sl. 49b), oštećen sa svih strana, što onemogućava atribuciju, ali prema dekoraciji i kvaliteti vapnenca, pripada zajedno s prethodnim fragmentom istom sklopu s ulomcima br. 42—53. Na ulomku je očuvan niz profiliranih rakovica, ispod kojih, odijeljena letvicom, teče tropruta »S«-vitica, iz koje izbijaju naizgled shematizirane ptičje protome (?).

III. PLETERNA SKULPTURA S CRKVE SV. MANDALJENE NA GORICI

Tijekom arheoloških istraživanja 1963. g. na lokalitetu Gorica, pronađeno je u ruševinama ranokršćanske crkve sv. Mandaljene⁵⁴ nekoliko fragmenta pleterne skulpture.

1—3. Tri ulomka grede, od kojih se dva spajaju po frakturi. Bili su uzidani u zapadni portal crkve.⁵⁵ Vapnenac. Ulomci se čuvaju u lapidariju u Stonu. Dimenzije: a) dva spojiva fragmenta — duž. 51 cm, vis. 10 cm, deb. 30 cm (sl. 50); b) duž. 21 cm, vis. 10 cm, deb. 22 cm (sl. 51). S donje strane ulomci imaju jednostavnu profilaciju i utor. Dekoracija se sastoji od niza troprutih krugova, kojima se u središtu križaju troprute cik-cak vrpce formirajući rombove.

4. Ulomak tranzene (sl. 52), duž. 17 cm, vis. 13 cm, deb. 10 cm.⁵⁶ Vapnenac. Čuva se u stonskom lapidariju. Ulomak je s obje strane profiliran, a na prednoj se vidi još ostatak dvoplošnog listića.

IV. PLETERNA SKULPTURA S CRKVE SV. IVANA (?)

U vrtu kod crkve sv. Ivana⁵⁷ nađena su tri veoma mala fragmenta pleterne plastike,⁵⁸ koji zbog malog broja, točnog mjesta nalaza i veličine (lako prenosivi), nisu sami po sebi dokaz da je crkva sv. Ivana imala predromanički namještaj i da je uopće bila u uporabi u predromanici, ali su dovoljni da pobude zanimanje za dalja arheološka istraživanja ovog nedovoljno poznatog lokaliteta.

V. O NEKIM PROBLEMIMA VEZANIM ZA PELJEŠKU PLETERNU SKULPTURU

Iako je katološkom obradom cilj ovog rada ispunjen, željeli bismo ovdje iznijeti neke zaključke do kojih smo došli analizom pleterne skulpture poluotoka, a koji bi mogli biti od koristi pri daljem istraživanju.

⁵⁴ Arhitektonski snimci i analiza crkve, sa starijom literaturom, I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima, 222—224.

⁵⁵ A. Dračevac, Pleterna skulptura, 147.

⁵⁶ Ibid., 151.

⁵⁷ Opis crkve sa starijom literaturom u: I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima, 226.

⁵⁸ Ulomke je objavio A. Dračevac, o. c., 152, sl. 24. i 26.

1. Problem datacije janjinskog pletera

Pleternu ornamentiku iz crkvice sv. Jurja nedaleko Janjine Bjelovučić je datirao u 10. stoljeće bez ikakve argumentacije.⁵⁹ M. Šeper je u svojem radu o datiranju pletera⁶⁰ upotrijebio i fragment arhitrava s natpisom (sl. 1). On ulomak datira u prvu polovicu 8. stoljeća, tj. tako određuje varijantu kimationa koja je na ulomku zastupljena. U prilog svojoj tvrdnji daje i niz rakovica koje su po njemu shvaćene još antički, niske, debele, te nisu višepрудо riješene i povezane bazama, pa su bliske antičkom pasjem skoku.

Karaman, osvrćući se na Šeperov rad, tvrdi da je varijanta kimationa iz crkvice sv. Jurja vezana uz teritorij (dubrovačku okolicu), a ne uz određeno vrijeme, drugim riječima, kaže da je taj motiv koji je uistinu jako rasprostranjen u dubrovačkoj okolini, plod jedne određene kulturne sredine, a da ga vremenski ne možemo usko ograničiti.⁶¹

U drugom članku Karaman se služi istim fragmentom da bi dokazao ranu pojavu toga motiva u južnoj Dalmaciji,⁶² datirajući ga u 9. st. Sam ulomak je datirao po epigrafskim karakteristikama slova O i G, iako je poznato da se pojava rombičnog O ne smije stavljati samo u 9. st., već u vremenskom rasponu 6—11. stoljeća.

To bi ujedno bilo sve što je dosad rečeno o janjinskom pleteru, i kao što vidimo, problem njegove datacije nije zadovoljavajuće riješen. Okvirno možemo ulomke datirati u zrelu fazu pleterne skulpture, u 9—10. st. Razlog je puna i pažljiva obrada plohe, razvijene ornamentike, *horror vacui* itd. Upotrijebljene motive možemo vrlo jednostavno grupirati. Naime, njihova raznovrsnost nije velika. Dominirajući motiv je niz šiljatih arkada, koji potječe od jonskog kimationa. Nalazimo ga na frag. 1, 2, 3, 4, 5 i 7, koji su svi dijelovi oltarne pregrade. Drugi motiv po zastupljenosti jest obična tropruta pletenica koju nalazimo na ulomcima 8, 9, 10 i 11. Svi fragmenti su dijelovi greda (pilastr?). Ulomci 8, 10 i 11 su izvrsno rađeni, a jedino frag. br. 9 odudara od ostalih oštrijom, grubljom i manje tekućom pletenicom. To se može pripisati kvaliteti kamena, naime, ulomak je rađen u nešto grubljem vapnencu. Uz to pletenica je ispletana u tri traka, za razliku od ostalih koje su dvotračne. Treći motiv, zastupljen na frag. 4, 13 i 14 je križ s proširenim završecima, a između krakova praznine ispunjava po jedan dvoplošni listić. Na frag. 13 i 14 taj motiv uokviruju zaobljene troprute arkade, dok je na ulomku br. 4 križ okružen troprutom kružnicom. Budući da su križevi s listovima na svim fragmentima istovjetno izrađeni, zaključujemo da potječu iz istog vremena, pa i iz iste radionice. Dalje, budući da ulomak br. 4 sadržava i motiv šiljatih arkada, koje su istovjetne sa šiljatim arkadama na ostalim fragmentima, možemo zaključiti da svi dosad opisani ulomci potječu iz iste radionice.

Ostaju nam još dva motiva koji se pojedinačno javljaju. To je motiv (frag. br. 12) povezanih krugova od troprutih vitica, sa završecima koji se granaju u tri uska lista. Kružni oblici spojeni su horizontalnom pruticom. Zanimljiva je pojava troprutog trokuta u praznom prostoru iz-

⁵⁹ N. Z. Bjelovučić, Ruševine crkvice, 118.

⁶⁰ M. Šeper, o. c., 54.

⁶¹ L. J. Karaman, Razgovori o nekim problemima, 53.

⁶² Isti, O porijeklu pregradnih zabata.

među dva kruga, koji povezuju ovaj ulomak s ostalim iz Janjine, dokazujući još jednom porijeklo iz iste radionice.⁶³ I posljednji motiv koji se javlja jest preplet šiljatih pletenica (frag. 6).

Pleterna skulptura iz Janjine, iako fragmentarno sačuvana, pokazuje se kao cjelina, rađena u isto vrijeme, u istoj radionici, te će kao takva biti od koristi pri datiranju ostale pelješke pleterne plastike. Mnogobrojni analogni primjeri dokazuju da je pletar za crkvu sv. Jurja radila ista radionica koja radi za stonske crkve (usporedi sl. 2 i 53, sl. 1 i 35, 36, sl. 7 i 54), što nas upućuje na zaključak o vrlo razvijenoj djelatnosti i jačini te radionice, koja ne radi samo za lokalne potrebe već i za širu regiju. S tim u vezi zanimljiva će biti dalja istraživanja u kojoj je mjeri utjecaj te radionice jak i na susjedne teritorije, pogotovu na pelješko zaleđe (zahumska zemlja) i na obližnje elafitske otoke.

2. O Mihajlovom natpisu u Stonu.

U kataloškom pregledu naveli smo sva dosadašnja razmatranja o spomenutom natpisu, koja se prilično razilaze u pojedinostima, kao i dataciji. Sva su se koplja lomila oko identifikacije imena *Mihaelus* sa zetskim kraljem Mihajlom, zahumskim knezom Viševićem, ili arhangelom Mihajlom, te se pokušavalo datirati spomenik tom identifikacijom i epigrafskim osobinama natpisa. Zaboravljalo se, međutim, da nadvrtnik s natpisom nije osamljeni nalaz, već da pripada brojnoj pleternoj skulpturi nađenoj kod crkve, te da je jedan od putova njegova smještaja u povijesne i kronološke okvire analiza same građevine i njezina kamenog namještaja.

Crkva sv. Mihajla pripada tipu južnodalmatinskih jednobrodnih kupolnih crkava raščlanjene vanjštine i unutrašnjosti, koje T. Marasović datira u 10. i 11. stoljeće, s težištem u 11.⁶⁴ Svakako moramo računati na to da taj reprezentativni primjer može biti jedan od uzora ovoga tipa, koji se iz većih centara širi u manje značajna područja, zbog toga što je Ston bio sjedište biskupa, vladara, a i jak kulturni centar, Zahumske i kasnije Zetske države, pa moramo dopustiti mogućnost da je crkva sv. Mihajla jedna od ranijih građevina tog tipa. Analizom fresaka C. Fisković dokazuje da su one ranoromaničke po stilskim karakteristikama,⁶⁵ a nesumnjivo su rađene istovremeno s crkvom. Slaže se nadalje, s Karamanovim mišljenjem⁶⁶ da je ktitor crkve prikazan na fresci, zetski kralj Mihajlo, te datira crkvu i freske u kraj 11. st. Međutim, ni s čime nije pouzdano dokazano da je ktitor prikazan na fresci upravo Mihajlo zetski (to se naime dokazuje imenom crkve i natpisom), pa datacija crkve u godine 1077—1081 nema čvrstih osnova. Zasad poznate činjenice su da su freske ranoromaničke, te da se po stilskim karakteristikama mogu datirati najranije u drugu polovicu 11. st., i da je tip crkve longitudinalna jednobrodna kupolna građevina, koja se može datirati najranije u kraj 10. i 11. st. Da je

⁶³ Naime, puno je češća upotreba motiva listića svojim širim dijelom okrenutim prema van, ili dvaju listića koji se spajaju u obliku trokutića, dok je ova varijanta da su listići zamijenjeni tropskim trokutićima vrlo rijetka.

⁶⁴ T. Marasović, o. c., 33—47.

⁶⁵ C. Fisković, Ranoromaničke freske, 33—49.

⁶⁶ Lj. Karaman, O vremenu gradnje, 82.

crkva imala kupolu dokazuje freska s ktitorom koji u ruci drži model crkve. Bez obzira na to što je apsida prikazana polukružno, smatramo da je logično da ktitor u ruci drži model upravo ove, a ne bilo koje druge crkve.

Pleterna skulptura pohranjena kod crkve sv. Mihajla nije stilski unificirana. Međutim, pri takvim konstatacijama treba biti oprezan, jer su neki fragmenti sigurno doneseni s drugih lokaliteta. Bez obzira na to, većina ulomaka pokazuje osobine kasnije faze pleterne skulpture. Jedna grupa ulomaka (npr. sl. 23—31, 34—38) može se svrstati u zrelu fazu pleterne skulpture, ali se mogu svi postaviti i u kasnije vrijeme. Mahom su to manji fragmenti, što može ukazivati na to da su bili prije u uporabi, ali isto tako da su baš ti doneseni s drugih lokaliteta. Druga skupina fragmenata je već »manirističkih« motiva (npr. sl. 39—43), te ih se svakako mora datirati u kasnu fazu pleterne skulpture u 11. st.

Naš nadvratnik s natpisom *MIHAELUS*... ne pokazuje nikakve stilske osobine bilo koje od tih skupina. Za razliku od većine drugih ulomaka, taj je veoma loše izrade, asimetričan, ima dvoprutu pletenicu, koju niti jedan drugi ulomak nema. Možemo postaviti pitanje: može li se za jednog kralja, koji gradi reprezentativnu građevinu s freskama i vrlo kvalitetnim pleterom, isklesati tako neugledan i loše rađen nadvratnik s njegovim imenom. Smatramo da je ovo glavni argument protiv tvrdnje da se natpis odnosi na zetskog kralja Mihajla, u slučaju da je on ktitor i graditelj crkve. Problem predstavlja i drugi natpis *TEMPO(RE)*..., ovaj vrlo kvalitetne izrade. Oba natpisa nikako ne mogu biti istovremena i s iste građevine, zbog kvalitete rada i epigrafskih osobina slova. U slučaju da je crkva izgrađena za vrijeme zetskog kralja Mihajla (1077—1081), ne bi preostalo dovoljno vremena za novu pregradnju unutrašnjosti i postavljanje novog crkvenog namještaja, koji nosi onaj drugi natpis. Međutim crkvice sv. Martina u Stonu je podignuta početkom 12. stoljeća, i pokazuje ranoromaničke karakteristike, a nema pletera, pa je to prilično jak *terminus ante quem* za svu pleternu plastiku Stona. Prema tome, moglo bi se pretpostaviti postojanje neke ranije crkvice ispod Sv. Mihajla s koje bi potjecali neki manji ulomci pletera, ili dataciju te potonje pomaknuti prema kraju 10. ili početak 11. stoljeća.

Sve te tvrdnje možemo sumirati:

1. a) Crkva pripada tipu južnodalmatinske kupolne arhitekture 10—11. st. s težištem u 11. stoljeću.

b) Može biti i jedna od prvih crkava tog tipa, iz gore navedenih razloga.

c) Ispod sadašnje crkve sv. Mihajla mogla bi biti neka ranija crkva.

2. a) Freske su ranoromaničke, najranije iz druge polovine 11. st.

3. a) Jedan dio pletera pokazuje već manirističke oznake, bogate vegetabilizirajuće oblike i komplicirane kompozicije, što ukazuje na 11. st.

b) Drugi dio, mahom manji ulomci, mogu biti svrstani u zrelu fazu pleterne skulpture.

4. Nadvratnik s natpisom *MIHAELUS*... potpuno je izdvojen od ostale pleterne skulpture sa Sv. Mihajla.

Iz svega izlazi da je crkva sv. Mihajla mogla biti podignuta u 11. st. s čime se slaže i datacija fresaka i veći dio pleterne plastike. To nikako ne znači da je Mihajlo zetski graditelj i ktitor crkve. Budući da nadvratnik s natpisom ne možemo povezati s ostalom pleternom skulpturom crkve, to nam on nije dokaz da se radi o kralju, a samo ime crkve ne mora imati veze s ktitorom. Freske je zacijelo mogao dati izraditi i Mihajlov nasljednik Bodin krajem 11. st., što bi vremenski čak više odgovaralo ranoromaničkom karakteru tih fresaka. Plauzibilna je i druga mogućnost; da je crkva jedan od ranijih primjera svoga tipa, te da se njezina datacija pomakne prema kraju 10. ili početku 11. stoljeća. Pronađena pleterna skulptura ne protivi se takvoj dataciji, jer se jedan dio pletera može označiti kao raniji, a tada moramo pretpostaviti da je jedanput došlo do promjene namještaja, i da je vjerovatno tom prilikom došlo do oslikavanja crkvene unutrašnjosti.

U svakom slučaju i nadalje ostaje otvoreno pitanje preciznije datacije crkve i njezine pleterne dekoracije. Buduća arheološka istraživanja moći će dati odgovor na to pitanje. Očito je jedino da preciznije datiranje crkve sv. Mihajla ovisi isključivo o njezinoj pleternoj skulpturi, a nikako o jednom natpisu, koji je stilski usamljen primjerak, ma kako bila privlačna identifikacija *Mihaelusa* sa zetskim kraljem.

Résumé

LA PLASTIQUE A ENTRELACS PRÉROMANE DE LA PRESQU'ÎLE DE PELJEŠAC

Sous forme de catalogue, l'auteur publie des fragments de sculpture à entrelacs de la presqu'île de Pelješac, insuffisamment connue jusqu'à présent. Il met l'accent sur les matériaux de la petite église de Saint-Juraj (Saint-Georges) non loin de Janjina et de Saint-Mihajlo (Saint-Michel) à Ston, la sculpture à entrelacs provenant de l'église de Gospa od Lužina (Notre-Dame de Lužina) à Stonsko polje ayant été publiée et puisque l'on n'a pas trouvé de vestiges de la plastique à entrelacs sur l'église préromane Saint-Petar (Saint-Pierre) à Trpanj. Il traite aussi les découvertes provenant de l'église paléochrétienne Sainte-Mandaljena à Gorica, à Stonsko polje, qui a existé au moyen âge et qui, à en juger par quelques fragments de la sculpture à entrelacs, comportait un mobilier de pierre préroman.

Malgré le nombre assez grand de fragments de sculpture à entrelacs provenant de la presqu'île de Pelješac, l'auteur ne considère pas le présent catalogue comme étant définitif, et il montre la nécessité de pratiquer des fouilles archéologiques dans toutes les localités mentionnées, puisqu'elles n'ont jamais été entreprises jusqu'à présent. D'autre part, ces fouilles permettraient de définir aussi les plans au sol des églises Saint Juraj (Saint-Georges) non loin de Janjina et Gospa od Lužina à Stonsko polje, lesquels sont encore inconnus, notamment en raison des églises élevées plus tard sur les anciennes.

Après le catalogue de la sculpture, l'auteur se penche sur certains problèmes liés précisément à la sculpture à entrelacs traitée dans son étude.

1. Analysant les travaux antérieurs sur la sculpture à entrelacs de Janjina, l'auteur observe des divergences dans la datation de ces sculptures résultant en général d'une approche inadéquate. En effet, tous les scientifiques ont essayé de dater cette sculpture sur la base du fragment No 1 (fig. 1), tant à cause du motif spécifique que de l'inscription qui y figure. Voyant les insuffisances d'une telle approche, l'auteur con-

stitue un groupe de fragments et par une analyse de l'ornement de tous ces fragments, il en conclut qu'ils proviennent de la même époque, et du même atelier. La valeur de cet examen est d'autant plus importante qu'une analyse comparative des matériaux avec ceux d'autres localités montre une activité très bien développée de cet atelier, qui ne travaillait pas seulement pour les besoins locaux, mais aussi pour ceux d'une région plus étendue. En effet, de nombreuses décorations analogues — non seulement par leur motifs, mais aussi par leurs pièces identiques formant le mobilier de pierre de l'église — figurent sur l'église de Saint-Mihajlo (Saint-Michel) à Ston, et encore davantage sur l'église Gospa od Lužina à Stonsko polje. L'auteur propose à ce sujet de poursuivre les recherches sur les influences que cet atelier a exercé sur les territoires avoisinants, principalement sur l'arrière-pays de la presqu'île de Pelješac et sur les proches îles Elafites.

2. Dans la seconde partie de son étude, l'auteur se penche sur le problème de l'inscription portant le nom *Mihaelus* (fig. 21) et provenant de l'église de Saint-Mihajlo (Saint-Michel) à Ston. Il cite toutes les études effectuées jusqu'à présent sur cette inscription et qui divergent assez en matière de datation et d'identification du nom de *Mihaelus* sur l'inscription — Mihajlo roi de Zeta, puis Mihajlo Višević, prince de Zahumlje, ou encore l'archange Michel. On a essayé de dater le monument au moyen de ces attributions et des particularités épigraphiques de l'inscription. L'auteur fait cependant remarquer qu'il n'a pas été tenu compte que le dessus de porte portant l'inscription n'était pas une découverte isolée, mais qu'elle faisait partie de la plastique à entrelacs trouvée près de l'église, et qu'une analyse de l'église et du mobilier en pierre qui y a été découvert est la bonne voie pour la situer dans des cadres historique et chronologique. L'auteur procède à cette analyse puis il en conclut:

1. a) L'église Saint Mihajlo (Saint-Michel) à Ston appartient au type d'église à coupole dalmate méridionale des 10e et 11e siècles, avec tendance au 11e s.
b) Cette église peut être également l'une des premières de ce type-là.
c) Une église plus ancienne pourrait être sous l'église actuelle; les découvertes de la sculpture ne s'y opposent pas.
2. Les fresques sont de style roman précoce, au plus tôt de la seconde moitié du 11e siècle.
3. a) Une partie de la sculpture à entrelacs présente déjà des caractéristiques du «maniérisme» où abondent les formes végétales et les compositions compliquées indiquant le 11e s.
b) La deuxième partie, formée en général de fragments plus petits peuvent être classés dans la phase mûre de la sculpture à entrelacs.
4. Le dessus de porte où figure l'inscription du nom *Mihaelus* se distingue tout à fait des autres sculptures à entrelacs de l'église par ses particularités et par la qualité de l'exécution.

En résulte que l'église Saint-Mihajlo (Saint-Michel) aurait pu être édifée au 11e s, ce que confirment aussi la datation des fresques et une grande partie de la plastique à entrelacs. Pourtant cela ne veut pas dire que le roi de Zeta, Mihajlo ait fait édifier cette église et qu'il en soit le donateur. Puisque l'on ne peut établir un lien entre le dessus de porte où figure l'inscription et le reste de la sculpture à entrelacs de l'église, l'auteur considère que cette inscription ne peut être une preuve que le roi y soit évoqué, et encore moins que le roi soit le donateur de l'église, car le nom de l'église n'est pas obligatoirement lié à celui de son donateur. Les fresques auraient vraiment pu être réalisées par le successeur de Mihajlo, Bodin, à la fin du 11e s, ce qui dans le temps correspondrait davantage à leur caractère du roman précoce. Il est également plausible que l'église soit l'un des plus anciens édifices de

ce type, ce qui reculerait sa datation vers le 10e s. La partie découverte de la sculpture à entrelacs ne s'oppose pas à une telle datation puisqu'elle peut être considérée comme plus ancienne; c'est pourquoi l'auteur propose une solution pour la modification du premier ensemble du mobilier d'église, à l'occasion de laquelle elle a été repeinte.

En conclusion, l'auteur considère que la question d'une datation plus précise aussi bien de l'église que de sa décoration à entrelacs, reste ouverte, et les futures recherches archéologiques devraient fournir une réponse à ce sujet. Il considère qu'en aucun cas cette datation ne peut dépendre d'une inscription qui est une trouvaille isolée quant au style.